

Етносоціокультурний аспект кризового стану українського суспільства (проблеми поняттєвого забезпечення)

Одним із важливих, якщо не найважливішим, завданням вітчизняної соціології є аналіз актуального стану українського суспільства. Цей стан, чітко і однозначно кваліфікується нею, як системна криза. Відтак і дослідження кризи має носити системний характер. Тобто, пізнавальні зусилля науковців мають спрямовуватися не на якусь одну, наприклад, економічну чи політичну сферу соціальних відносин, а охоплювати усі аспекти суспільного життя. Проте така стратегія досліджень українською соціологією ще не вироблена. Наприклад, поза увагою етносоціології, продовжує залишатися один із життєво важливих ракурсів кризового стану українського суспільства – етносоціокультурний. Українська етносоціологія до цього часу так і не спромоглася на системне дослідження результатів більше ніж трьохсотлітніх потуг російської імперії, СРСР, а тепер РФ асимілювати українців, як етносоціокультурне утворення. А, ті поодинокі розвідки які останнім часом з'явилися, нарешті, у цій сфері, мають фрагментарний характер та є ще далекими від системного проникнення у названу проблему.¹

Актуальність соціологічного пошуку у такому ракурсі обґрунтовується цілою низкою обставин. Першою, мабуть слід назвати те, що радянське минуле у свідомості широкого загалу, у тому числі українських суспільствознавців сформувало образ того суспільства, як братньої сім'ї народів. Відтак, на будь-які наукові пошуки у цій площині, комуністичним режимом, що правив у той час, було накладено своєрідне табу, вони розцінювалися не тільки, як аморальні, але і злочинні. Єдине що дозволялося дослідникам, то це описувати реалізацію панівної ідеологічної доктрини «формування нової історичної спільності – радянського народу». Тому, «Практичними завданнями радянської етносоціології були пошук найпомітніших виявів національних особливостей і розробка рекомендацій щодо їх подолання, оскільки остаточною метою «розвинутого соціалізму» було формування нової безнаціональної спільноти людей – радянського народу з його єдиною радянською культурою, позбавленою національних ознак» [1, с.51] Варто додати що в Україні, як взагалі і в усіх інших республіках колишнього СРСР політика інтернаціоналізму зводилася, по суті, до тотальної русифікації.

Ця обставина стала визначальною причиною того, що бажаючих ризикнути не тільки своєю науковою кар'єрою, але і добробутом та особистою свободою задля неупередженого аналізу взаємодій, взаємозв'язків, взаємозалежностей етнічних утворень у радянській державі, і перш за все в Україні було не густо. Мало знаходилося сміливців, що не боялися отримати

¹ Див. Я.Балановський «Етномаргінальна субкультура – форма виявлення кризового стану суспільства». Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. Вип.4. С. 22-36. Львів 2010р.

ідеологічне тавро буржуазного націоналіста, бандерівця.² Відтак, доводиться констатувати – сформований комуністичною ідеологією підхід, щодо наукового пошуку у сфері соціокультурних взаємовідносин етносів і сьогодні ще продовжує «хапати за ноги» живу дослідницьку думку, стає таким бар'єром досліджень у цій сфері суспільних відносин, який багатьом дослідникам так і не вдається здолати. Цим очевидно пояснюється те, чому потреба у глибоких системних дослідженнях цього аспекту українського суспільства ще тільки усвідомлюється вітчизняною соціологією.

По-друге, етносоціологія є достатньо молодою наукою. У країнах Західної Європи та США вона з'явилася на початку 30-х років ХХ ст. Відтак статус цієї галузі соціологічного знання, як академічної науки і навчальної дисципліни ще не набув загального визнання. Ця ж обставина стала чинником невизначеності змісту понятійного апарату етносоціології. Окреслені вище характеристики повністю стосуються української етносоціології, яка своє буття розпочинає тільки із середини 60 – початку 70-х років ХХ ст. Тобто, цілком виправданим буде припущення, що крім інших, причиною відсутності глибоких системних досліджень етносоціокультурних відносин, що сформувалася в Україні є і достатньо молодий вік української етносоціології.

По-третє, і сьогодні в Україні досить потужними є політичні сили, що не зацікавлені у дослідженні об'єктивного стану справ у цій площині. Вони відверто спекують відсутністю системних розвідок явищ і процесів що мають місце у сфері етносоціокультурних відносин українського суспільства. Цим, наприклад, мотивується необхідність запровадження російської як другої державної мови в Україні. Або, чого вартий заклик представників однієї із політичних партій, звернений до українців, під час перепису населення, проведення якого передбачається незабаром, називати себе якщо не етнічними росіянами, то принаймні російськомовними українцями. Звісно що такий тиск по-перше, приводить до політичного розколу українського суспільства і по-друге, не сприяє вільному, неупередженому творчому науковому пошуку у цій сфері суспільного життя. Адже такий пошук приведе до розроблення науково обґрунтованих соціальних технологій консолідації поліетнічного українського суспільства і таким чином мінімізує у ньому політичний вплив тих сил, які своє існування пов'язують саме із збуренням протиріч у ньому, його розколом на ворогуючі сторони. Політично не заангажований аналіз засвідчує – процеси, що відбуваються у цій площині суспільного життя набувають першочергового, якщо не найважливішого значення для сучасної України. Тому життєдайність, злободенність, актуальність наукового пошуку у етносоціокультурній сфері життя українського суспільства неможливо переоцінити. Наукові дослідження у окресленій вище площині покликані зокрема запропонувати соціальні технології спрямовані на мінімізацію, нівелювання наслідків прищеплювання українцям комплексу «молодшого брата», консолідації українського загалу,

² Таким сміливцем можна, наприклад, назвати Івана Дзюбу і його працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

який є найбільшою етносоціокультурною спільністю у структурі українського суспільства на виведення України із стану тієї глибокої системної кризи у якій вона знаходиться сьогодні.

Однак науковому аналізу системи етносоціокультурних відносин, історично сформованої в українському суспільстві, зокрема визначенню дійсного потенціалу ланок її внутрішньої будови, механізму взаємодії елементів структури тощо, як це попередньо відзначалося перешкодає невизначеність понятійного апарату цієї галузі соціологічного знання, зокрема таких понять як «етнос» та «нація». На цю методологічну проблему вказує, наприклад, К. Симонс-Симонолевич. «У більшості ... дискусій термін «етнічна група» застосовується в узагальненій та невизначеній формі. Тому втрачає свій практичний сенс і будь-яка спроба систематичного порівняння між етнічною групою як не проясненим концептом і нацією. Для цілей порівняння етнічні групи потрібно визначити адекватніше, а їхні основні еволюційні рівні потрібно описати та охарактеризувати детальніше». [2, с.543] На невизначеності тлумачення змісту терміну «етнічність» акцентують свою увагу й інші автори. Наприклад, Е. Тонкін, М.Макдональд, М.Чепмен у своїй колективній праці «Історія і етнічність» наголошують: «Значення терміна «етнічність» залишається дуже не ясним..., а тому існує потреба обґрунтувати та захищати його застосування». [3, с.449] Актуальність цієї проблеми для української етносоціології засвідчується хоча б таким заголовком етносоціологічної розвідки «Кримські татари – нація чи етнос»?³ Тобто в українській етносоціології і сьогодні не вирішеною залишається проблема визначення змісту понять «етнос» та «нація».

Ця розвідка і спрямовується на розв'язок цієї проблеми. Без її вирішення будь-які дослідження етносоціокультурних зв'язків, відносин, залежностей втрачають статус науковості, зводяться до рівня буденного філософствування тому, що «від міри адекватності терміна, реалізованого через те чи інше слово або групу слів, залежить якість вивчення явища, інтерпретація й, зрештою, вплив на сприйняття цього явища не лише в науці, а й широким загалом»[4, с.68]

Науковому дослідженню названої проблеми має однак передувати зауваження методологічного характеру. З позицій філософського аналізу будь-яке поняття є формою ідеального відображення деякої сукупності вимірів об'єктивної дійсності. Кожна така форма характеризується змістом та обсягом. Під «змістом поняття» розуміється та кількість вимірів що «схоплюється» у ньому. Під «обсягом поняття» розуміється кількість об'єктів на які поширюються виміри схоплені змістом поняття. Між змістом поняття та його обсягом існує зворотно пропорційна залежність. Чим ширший зміст поняття тим вужчим є його обсяг і *vice versa*. Відтак, за характером обсягу, поняття

³ Див. «Кримські татари – нація чи етнос?» Е.Б.Зіяїдінова.// Вісник львівського університету. Сер. Соціологічна. 2008 р. Вип.2. С.352-361

розрізняються на загальні, особливі (окремі) та одиничні (конкретні). Зміст понять першого типу відображає найзагальніші характеристики, отже цілісні виміри певного класу явищ. Такі поняття відмежовують один клас явищ від інших. Поняття другого типу своїм змістом відображають характеристики окремих, особливих зразків, моделей певного класу явищ. Ці поняття у межах того або того класу вирізняють особливі типи явищ. Нарешті у змісті понять третього типу схоплені виміри конкретних, одиничних явищ певного класу. Відтак здійснюваний аналіз повинен дати відповідь на питання, яким є зміст та обсяг понять «нація» та «етнос»? Або іншими словами, до якого типу відноситься кожне із названих понять – загальних, особливих чи одиничних.

Принагідно тут потрібно зазначити що для адекватного відображення сукупності вимірів будь-якого класу явищ потрібні поняття кожного із названих трьох типів. Отже поняття своїм змістом мають охоплювати по-перше, цілісну сукупність вимірів усього класу, по-друге, характеристики окремих типів явищ певного класу і, нарешті конкретні, одиничні явища що відносяться до того або того класу. Звідси наукове дослідження тієї якісної визначеності що позначається термінами «етнічність», «етнос» рівнозначно потребує як найзагальніших так і особливих та конкретних понять зміст яких однаково повно відображав би і родові, отже найглибші, найістотніші, найсуттєвіші їх характеристики, і власну якісну специфіку.

Пошук відповіді на сформульовані вище питання доцільно розпочати із аналізу історії застосування терміну «етнос». Як заявляють уже згадувані Е.Тонкін, М.Макдоналд, М.Чепмен «Унайдавніших писемних джерелах – наприклад, у Гомера – слово «етнос» не застосовували для позначення людських груп зі спільною культурою, зі спільним походженням або мовою. Його використовували переважно, щоб позначити великі однорідні (undifferentiated) групи тварин або воїнів. ...при цьому в центрі уваги були такі характеристики як численність, аморфність структури та загрозлива рухливість (наприклад, «Іліада», 2.87, а також: 2.91;4.59-69;12.330)». [5, с.450] Тобто на початковому етапі застосування «Ознаки природності, нелегітимізованої соціальної організації, безладдя, тваринності дуже відчутно пов'язані зі словом «етнос»». [6, с.450] У межах цього часу терміну «етнос» протиставлявся термін «демос». Змістом поняття «демос» позначалося «1. У Стародавній Греції – вільне населення, що володіло громадянськими правами. 2. Народ, що протиставлявся еліті». [7, с.67] Отже, етнос у стародавніх греків це не впорядкований громадянськими правами і відповідальністю – натовп, що через свою соціальну неорганізованість більше подібний до юрмиська тварин, наприклад, до череди овець. Своєрідну противагу етносу складав демос – люди поведінка яких визначалася правовими, моральними нормами тощо.

Одначе з часом терміном «етнос» починає позначатися дещо інша сукупність властивостей. Процес розвитку змісту поняття «етнос» пов'язаний із національно-визвольною боротьбою Греції проти Оттоманської імперії. Це слово «почало символізувати самоутвердження та самозахист; і, як таке, що

позначало саме цю ідею, воно стало популярним серед вихованих на класиці інтелектуалів в усій Європі». [8, с.452] І уже «десь від середини ХІХ століття вчені почали позначати словом «етнос» щось таке як «групу людей зі спільними ознаками»». [9, с.452]

Отже поняття «етнос» на початковому етапі свого застосування відноситься до тих у яких схоплюються властивості особливих типів певного класу явищ. Поняття «етнос» і «демос» своїм змістом відображають характеристики двох різних типів соціальних спільнот. Еволюція дефініції «етнос» відбувається у напрямку звуження змісту і відповідно розширення обсягу. На певному історичному у ньому починає відображатися сукупність спільних для певної групи людей властивостей. Тобто, зміст поняття «етнос» звужується, а відтак розширюється його бсяг, отже відбувається трансформація із особливого у загальне.

Звернімося тепер до аналізу змісту поняття «етнос», що містяться у довідниковій літературі української етносоціології. Енциклопедія «Соціологія» «Етнос (грец. *ethnos* – група, плем'я, народ) – міжпоколінна група людей, об'єднана тривалим спільним проживанням на певній території, спільною мовою, культурою і самосвідомістю». [10, с.1277] «Соціологічна енциклопедія» «Етнос (грец. *ethnos* – група, народ) – форма колективного існування спільноти людей, яка утворилася історично. Вона формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, незалежно від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення. Основні якісні характеристики етносу – мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культур (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість, а необхідні умови існування етносу спільна територія та мова. Відомі випадки, коли етнос утворюється із різномовних груп населення (у країнах Америки) або етнонім (етнічна назва) визначається за ім'ям спільного історичного вождя (ногайці, узбеки). Виявом самосвідомості етносу є використання загальної самоназви, наприклад, українці, росіяни, німці. Суттєвим у легітимації етносів є наявність екзоетнонімів (зовнішніх назв), що є показником самоствійності, сприйняття етносу як відокремленої групи сусідніми націями чи етносами». [11, с.131] На аналогічний, зміст вказують й інші українські соціологічні довідники. Подібну, щодо визначення змісту поняття «етнос» позицію, займає і Е. Д. Сміт, який заявляє що етносам притаманні (хоча у неоднаковому ступені вираження) такі шість визначальних ознак: «1) власне ім'я, аби мати змогу ідентифікувати себе та відображати «суть» спільноти; 2) міф про спільне походження, який містить ідею спільного витоку у часі та просторі і який дає етносу відчуття уявної спорідненості; 3) спільна історична пам'ять; 4) один чи кілька елементів спільної культури (що, зазвичай, включають релігію, звичаї, мову); 5) прив'язаність до батьківщини – землі, на якій етнос не обов'язково проживає фізично, – важлива символічна прив'язаність до землі предків, як маємо у випадку діаспорних народів; 6) усвідомлення своєї єдності, принаймні у якоїсь частини населення.» [12, р.6-7]

Аналіз цитованих вище джерел доводить, що у змісті поняття «етнос» українською етносоціологією та Е.Смітом схоплені такі загальні для певної групи людей виміри: 1) мову; 2) культуру; 3) історію спільного існування; 4) самосвідомість, тобто усвідомленням своєї окремішності, самотності, самодостатності що виявляється у самоназві (етнонімі) 5) територію; 6) релігію; 7) расову ідентичність. Тобто, зміст поняття «етнос» є настільки широким, що воно не може бути загальним. Адже у ньому перераховано таку кількість вимірів яка унеможливує віднесення цієї дефініції до загальних понять.

Звернемося тепер до аналізу того, яким змістом соціологічні довідники наповнюють поняття «нація». «Соціологія: короткий енциклопедичний словник». «Нація – це водночас особливий стан та певний історичний етап розвитку етносу, пов'язаний з творенням національно-державних символів та атрибутів, національно-державної самосвідомості, загальних національних інтересів, національної ідеї і національної культури». [13, с.347] «Соціологічна енциклопедія» «Нація (лат.natio – рід, плем'я) – спільнота людей, об'єднаних власною назвою, символами, геокультурним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю та психологією, спільним соціальним та економічним устроєм, духовно-культурними, національними, юридично-правовими та політичними цінностями». [14, с.249] «Великий тлумачний соціологічний словник» «Нація (nation) – спільність почуття (Макс Вебер, 1920) або уявна спільність (Б.Андерсон «Уявна спільність», 1983), заснована на одній чи більше із таких ознак: раса, етнос, мова, релігія, звичаї, політична пам'ять і спільний досвід іншого. Нація існує там, де люди мають спільні претензії на приналежність до єдиного цілого, забезпечуючи визнання його іншими». [15, с.464] «Соціологічний енциклопедичний словник» «Нація – 1. Історично сформований тип етносу, що є соціально-економічною цілісністю, яка виникає на підґрунті економічних зв'язків, території, мови, особливостей культури і побуту, психічного складу і самоназви. 2. Країна, держава». [16, с.197]

Аналіз цитованих визначень однозначно вказує – «нація» пояснюється ними, як історичний тип етнічної спільності. Тобто поняття «етнос» відноситься до категорії загальних понять, а «нація» до особливих. Іншими словами у даному випадку має місце колізія змісту понять «етнос» і «нація». Кожне із них своїм змістом охоплює таку кількість властивостей яка кожне із них відносить до категорії особливих дефініцій. Відтак чітко зрозумілою стає потреба у розвитку змісту поняття «етнос» у напрямку звуження його змісту і через це розширення обсягу. Зміст поняття «етнос» має включати тільки ті виміри які відмежовують етноси від не етносів, а якісно інших соціальних спільнот, наприклад, кровнородинних, професійних, гендерних тощо. Тобто, зміст цього поняття має включати в себе ознаки що мають універсальний для етнічних спільнот характер, отже поширюються на усі особливі типи етнічних спільностей.

Якщо із цієї позиції здійснити аналіз характеристик етнічних спільностей що наведені у цитованих джерелах то стає очевидним таке, по-перше, до

атрибутивних етносу вимірів некоректно відносити територіальні, по-друге, релігійні та по-третє, расові. Логічним підґрунтям цьому твердженню є та обставина, що будь-яка соціальна спільність, звісно, і етнос, не може існувати поза певною територією. Тобто, не тільки етнічні але й усі інші соціальні спільності існують у певному фізичному просторі, на тій або тій території. Тобто критерій територіальності має занадто універсальний характер. Він є атрибутом не тільки етнічних, але і усіх інших соціальних спільностей. Отже через нього не можна відмежувати етнос від не етносу.

І, ще одне. Немає на нашій планеті такого етносу який існував би тільки на якійсь одній, певним чином локальній території. Практично кожен етнос має діаспору, тобто таку частину етнічної спільності, яка проживає на території іншій ніж основна частина етносу, отже територіально відокремленим від основного етносу (власне етнічні характеристики такої територіально відокремленої етносоціальної спільності потребують окремого аналізу). Тобто, один і той самий етнос може мати зв'язок із різними територіями, а відтак цей критерій не є тією характеристикою яка властива тільки етносам, що відрізняє етноси від не етносів. Іншими словами, зв'язок із певною територією не є тим виміром що відмежовує етнічні спільноти від не етнічних. Хоча заперечувати наявність такого зв'язку було б помилкою. Тобто, тут йдеться про інше, а саме про ту обставину що етнос відрізняється від не етносу не за природою його зв'язків із певною територією, а за іншими вимірами.

До атрибутивних вимірів етносів не відноситься також релігія. Справедливість цього твердження доводиться аналізом фактів об'єктивної дійсності. Представники одного і того ж етносу можуть сповідувати різні релігії. Наприклад, серед французів є люди що сповідують не тільки католицизм, але і протестантизм, кальвінізм, іслам та не сповідують жодної, тобто, є атеїстами. І *vice versa* одна і та ж сама релігія може об'єднувати представників багатьох етносів. Наприклад, іслам є релігією турків, курдів, татар, белуджів тощо. Тобто, приналежність до певної релігії не означає нерозривного зв'язку із тим або тим етносом. Відтак релігія не може вважатися визначальною рисою етносу, тією характеристикою яка відмежовує етноси від не етносів. І етнічні і релігійні групи – це соціальні спільноти, і з цієї точки зору спільноти одного класу, але спільноти різного соціального типу .

Расові ознаки також не є тими вимірами, що відмежовують етноси від не етносів. Раси виокремлюються за біологічними ознаками, а етноси за соціокультурними. До однієї раси входять представники різних етносів, тобто різні соціокультурні спільності. І, навпаки, представники різних рас можуть представляти один і той же етнос. Наприклад, негроїдну расу представляють ефіопи, туареги, бербери тощо, тобто різні етнокультурні спільноти. А, представниками, наприклад, французького етносу є ті люди, що належать не тільки до європеїдної, але й негроїдної та монголоїдної рас.

Спільна історія також є тією характеристикою яку не можна віднести до атрибутів тільки етнічних спільнот. Наприклад, відносно тривалу спільну історію мають і деякі виробничі об'єднання, родини тощо.

Подібним чином і самоідентифікація не є атрибутом тільки етносів. Індивіди ідентифікують себе із територіальними спільнотами, професійними тощо.

Нарешті воля до збереження має місце і у інших соціальних спільнотей. Люди, наприклад, намагаються зберегти коло своїх друзів, свою сім'ю і таке інше.

Таким чином здійснений вище аналіз переконує визначальною рисою етносу є специфічний тип культури – етнічна культура. Звідси етнічність це форма соціокультурної організації відносно значної спільноти індивідів. Група людей через дії якої виявляється та або та форма соціокультурної організації і є етносом.

Аналогічну позицію щодо визначення етносу зайняв Пол Р. Брас. На його думку: «Будь-яка група людей, яку можна відрізнити від інших людей на основі об'єктивних культурних критеріїв, і в межах якої в принципі або фактично існує певний розподіл праці та відтворення, становить етнічну категорію. В ролі об'єктивних культурних ознак можуть виступати мова або діалект, особливості побуту, звичаї, релігія, раса. Фраза «в межах якої в принципі або фактично існує певний розподіл праці та відтворення» включена у дане визначення для того, щоб наголосити культурне підґрунтя етнічності та щоб відрізнити етнічні категорії від будь-яких інших соціальних категорій, заснованих на класових, статевих чи вікових градаціях» [13. с.463] Тобто у цитованого автора єдиною визначальною рисою етносу є культура. Для нашого аналізу прагнення Р. Браса «наголосити культурне підґрунтя етнічності» є надзвичайно важливими. Цей дослідник розглядає, наприклад, релігію чи расу не як самостійний критерій за яким вирізняються етноси, а як форму виявлення культури, яка одна тільки є критерієм що відмежовує етноси від не етносів. Подібну ж методолгічну позицію захищає і автор цього дослідження. Зводиться вона до того, що етноси є «чисто» соціокультурними спільнотами. Усі інші характеристики етнічних спільнот як, наприклад, спільна історія, самоідентифікація тощо є своєрідними епіфеноменами – важливими, але похідними від першої дорядними, побічними не визначальними.

Названа ознака відмежовує етнічні спільноті від не етнічних. Вона, однак не відображає власну якісну специфіку етнічних спільнот. Адже етноси відрізняються не тільки від не етносів їх характеризують і такі риси що відокремлюють одні особливі типи етносів від інших. Їх, тобто виміри що розкривають конкретне багатоманіття етнічних спільнот та конституують специфічні типи етносів умовно можна розрізнити на екзогенні та ендегенні.

До першої сукупності властивостей, тобто екзогенних серед інших можна, наприклад, віднести такі: взаємозв'язок етносу із певною територією; відсоткове співвідношення певної етнічної спільноті, у контексті того або того

суспільства до решти етнічних спільнот, які проживають у межах державних кордонів; наявність або відсутність зв'язку імені певного етносу із назвою тієї держави у складі якої він існує тощо.

За першим із названих критеріїв етноси розрізняються на корінні та прийшли. Тобто, тут мається на увазі та обставина що кожний етнос знаходиться у специфічних взаємовідносинах із територією на якій він проживає, на якій існує у певний історичний момент свого буття. За цим критерієм етноси розрізняються на такі що народилися, тобто утворилися, сформувалися і незмінно проживають, на території свого народження, як, наприклад, українці у межах сучасної держави Україна. Ця особливість етносів відображається змістом понять «аборигени», «автохтонний», «корінний», «тубільний» тощо. Тобто, «автохтонний етнос» це такий, що сформувався і незмінно проживає, існує на території свого народження, там де він утворився як етнічна спільнота. Ця якісна властивість певної етнічної спільноти є її об'єктивним виміром, тобто таким що не залежить від волі, наприклад, того дослідника, який не бажає визнавати за певним етносом цієї його властивості. Відтак не науковим підходом буде ігнорувати ту обставину, що певний етнос народився, сформувався на певній території, що ця територія у особливий спосіб визначає його соціокультурні виміри, як це доводить Л. М. Гумільов, заявляти: «...коли ми аналізуємо структуру суспільства, слід уникати поділу населення на «корінні» та «некорінні» групи». [14, с.26] Дуже сумнівною є пропонування мотивація такої методологічної позиції: «Сьогодні в суспільствознавстві та політико-правовій практиці для визначення етнонаціональних спільнот вживається цілий ряд термінів, доцільність перенесення яких у категоріальний апарат етносоціології потребує обговорення. До такого роду термінів, зокрема, відноситься розподіл на корінні (їх ще називають автохтонними) та некорінні народи. Багато фахівців вважають некоректною та навіть провокативною таку диференціацію, бо за цим, як правило, стоїть апеляція до історії заселення даної території і претензії на пріоритетне володіння нею, на більш високий статус у етнічній ієрархії. А це може призвести і реально призводить до напруженості у міжетнічних стосунках і навіть до військових конфліктів». [15, с.26]

Повністю заперечує логічне виправдання цитованої вище мотивації твердження такого змісту. Загальним положенням у науці, а відтак і соціології є те що дослідник має фіксувати, описувати, аналізувати, інтерпретувати характеристики, зв'язки об'єктивних вимірів явищ і процесів дійсності. Серед цих властивостей є і такі що вказують на нерівне становище певних соціальних спільнотей також і етносів у соціальному просторі. Але ж у зв'язку із цим суспільні дисципліни не виносять за межі свого понятійного апарату такі дефініції як, наприклад, «соціальні класи», «страти», «злидарі», «багатії» тощо. Не роблять вони цього із однієї причини – це не зменшить соціальної напруженості у суспільстві. Подібна логіка приводить до звинувачень дзеркала у непривабливості власної фізіономії. Це, по-перше. По-друге, така

методологічна позиція чітко відображає її політичну заангажованість у контексті українських реалій. Прагнення позбавити український етнос його статусу корінного на території України це, по суті не що інше як спроба соціокультурної асиміляції, нищення цієї соціокультурної спільності. Чи не цим мотивується такий методологічний підхід? Не наукова, а політична позиція спрямована на те щоб позбавити український етнос його значення корінного не зменшить етносоціокультурне напруження в українському суспільстві, не знизить його рівень, а, навпаки, значно підвищить.

По-друге, відносно території, де на даний момент проживає певний етнос він може не бути корінним. Тобто, можна також передбачити існування таких етносів, що мають полярний порівняно із описаним вище тип зв'язку із тією територією на якій вони проживають у певний історичний час. Такі етноси існують на тій або тій території, але як етнічні утворення вони сформувалися у якихось інших регіонах, інших частинах нашої планети. Відтак із територією свого сучасного проживання такий етнос знаходиться у якісно інших зв'язках, а саме, – відносно до неї він є не корінним, а прийшлим. Таким чином поняття «прийшлий етнос» вказує на ту обставину що певний етнос утворився, сформувався, тобто народився не на території свого сучасного проживання, а на якійсь іншій яка, отже, є його історичною батьківщиною. Адже усі тлумачні словники термінами «Вітчизна» «Батьківщина» позначають місце народження, появи будь-кого, або будь-чого. Відтак відмовитися від названих понять («корінний» і «прийшлий» етноси) означає також відмовитися від фіксації дійсних, об'єктивних характеристик певного етносу. Це, однак, суперечить природі науки соціологія, яка покликана вивчати, досліджувати об'єктивні виміри, характеристики, зв'язки, залежності, взаємодії що мають місце у соціокультурному середовищі.

Справою правників, політиків є встановлення форм і методів вирішення колізій що пов'язані із цими, підкреслимо об'єктивними характеристиками етнокультурних спільнот. Ці проблеми не відносяться до кола тих що їх повинна вирішувати соціологія. Їх, та способи їх розв'язування у свій час обґрунтував М.Вебер у розвідках «Політика як покликання і професія», «Наука як покликання і професія»⁴

Прийшлий етнос міг асимілювати корінний етнос, «розчинити» його у собі, як це зробили, наприклад, угорці із корінним у межах сучасної держави Угорщина. Таким чином угорці стали корінним етносом на території свого сучасного проживання. Можливим однак є й інший варіант вирішення проблеми корінного етносу. Прийшлий етнос сам міг бути асимільованим корінним етносом. Зразком такої взаємодії етносів є, наприклад, Болгарія. Тобто болгарський етнос також є корінним на території свого сучасного проживання. Таким чином злиття прийшлого і корінного етносів, асиміляція одного із них іншим знімає питання про те хто із них є корінним, адже

⁴ Див. Вебер М. Избранные произведения. М. «Прогресс» 1990.

поєднавшись, інтегрувавшись вони трансформуються у єдину етносоціокультурну цілісність, створюють єдиний етносоціокультурний організм.

Частина представників певного етносу, через дію різних історичних обставин може вийти із лона свого етносоціокультурного середовища та переселитися на територію держави створеної іншим етносом. Тобто, група людей тієї чи тієї чисельності, що є представниками корінного на певній території етносу покидає цю територію і переселяється на іншу територію, заселену тим етносом який є для цієї землі автохтонним, корінним. Така етнічна група може зберігати свою етносоціокультурну самобутність і відносно компактно проживати на певній території держави створеної іншим, чужим відносно до неї етносом. Специфіка властивостей такої етнічної групи позначається терміном «діаспора». Отже діаспорний це такий етнос, який проживає за межами тієї землі що є для нього Батьківщиною, але зберігає свою етносоціокультурну самобутність у чужому для нього етносоціокультурному середовищі, зокрема і через зв'язки із тим етносом із середовища якого він вийшов. Наприклад у Франції існує відносно чисельна вірменська, російська діаспора. В Канаді – українська діаспора. Прикладом діаспори є і татари, що проживають в українському Криму. Як етнос вони сформувалися за межами території України. На землі українців вони з'явилися тільки у XIII столітті. Інша частина цього етносу створила свою власну етнічну державу – Татарстан, що входить до складу РФ. Потрібно також відзначити, що певний етнос може мати діаспору на території однієї або ж кількох держав. Наприклад, чисельно значною українська діаспора, крім уже згадуваної Канади є також у Аргентині, Австралії, Росії. Зазвичай діаспора підтримує відносно стійкі зв'язки із тим етносом лона якого вона у силу різних історичних обставин змушена була покинути.

Етноси розрізняються між собою і за іншими критеріями. Наприклад, етнос, що проживає у державі, яку він створив зазвичай дає їй власне ім'я – етнонім. Так, український етнос дав створеній ним державі ім'я – Україна. Ця специфіка позначається дефініцією «титульний етнос». Відповідно, усі інші етноси, що проживають на території цієї держави є не титульними. Отже, титульним етносом в Україні є українці. Подібно до того як у РФ титульним етносом є росіяни, Франції – французи, Чехії – чехи, Татарстані – татари і т.д.

Населення жодної із держав, що існують на нашій планеті не є моноетнічним. Тобто, усі люди, що є громадянами певної держави у етнічній площині аналізу відносяться до різних етносів. Кожна із таких етнічних груп, за критерієм своєї чисельності знаходиться у пропорційних зв'язках відносно до решти громадян такої держави. Іншими словами, усі громадяни держави за своєю чисельністю складають 100%, а кожен конкретний етнос якусь пропорційну частку від цієї загальної кількості. Один із етносів, зазвичай ним є титульний, чисельно переважає усі інші. Ця його характеристика позначається термінами «більшість», «домінування». Отже, «етнічна більшість»,

«домінуючий етнос» це той що чисельно переважає усі інші етнічні утворення на території певної держави. Решта етносів, таким чином є етнічними меншинами. Наприклад, за результатами згадуваного вище перепису населення, що проводився в Україні у 2001 році, на території нашої держави проживає близько 130 етнічних груп. Частка українського етносу від загальної чисельності населення складає абсолютну більшість – 77,8%. Усі інші етнічні групи, із тих що існують сьогодні в Україні є чисельно меншими за український етнос, відтак вони кваліфікуються як етнічні меншини. Таким чином поняття «етнічна меншина» своїм змістом відображає об'єктивні кількісні виміри певної етнічної групи у її порівнянні із тим етносом, що її кількісно переважає.

Подібно до того, що відмова від фіксації таких характеристик етносів як їх «автохтонність» є політичним, а не науковим підходом не можна вважати науковою позицію спрямовану на відмову від терміну «етнічна більшість» з тієї причини що, «у свідомості переважної більшості наших людей термін «меншина» сприймається як такий, що має принизливе смислове навантаження». [16. С.28] Зміст поняття «етнічна меншість» об'єктивна характеристика певної етнічної групи. Ця властивість і відображається змістом названого поняття. Можливо представників якоїсь із етнічних груп принижує та обставина, що вони мають менший ріст, порівняно із представниками інших етносів, це однак не може вважатися причиною достатньою для того щоб відмовитися від поняття «менший ріст».

До другої сукупності вимірів, за якими розрізняються особливі типи етносів, будуть віднесені ендогенні виміри, тобто ті, які визначаються соціокультурною природою етносу і відображають його власну якісну динаміку, перехід від однієї темпоральної форми до іншої, ступінь його історичного розвитку. Цими іманентними етносу вимірами, характеристиками є: по-перше, рівень розвитку самосвідомості етносу, по-друге, рівень розвитку застосовуваних ним засобів виробництва та, по-третє, колективно вироблена ним форма організації владних стосунків, що є домінуючою у межах етносу, як системи соціокультурної взаємодії. Виміри вказані вище є не випадковими. Кожен із них, по-перше, є соціокультурним. По-друге, кожен із них з часом змінюється, через його наповнення новим змістом. Таким чином, той або той конкретний зміст названих вище вимірів відображає якісну динаміку соціокультурної, у нашому випадку етносоціокультурної, спільності, постає формою виявлення її історичної еволюції. По-третє, кожен із них знаходиться у особливій єдності із іншими вимірами.

Етносоціокультурна спільність є суб'єктом соціальної дії. Суб'єкт тут розуміється у його класичному тлумаченні як: «Носій предметно-практичної діяльності і пізнання (індивід або соціальна група); джерело активності, спрямованої на об'єкт»[17, с.351] Тобто, етнос це – груповий соціальний суб'єкт, носій предметно-практичної і пізнавальної діяльності спрямованої на досягнення певної мети, задоволення тієї або тієї потреби такого суб'єкта. Атрибутом соціального суб'єкта є самосвідомість. Довідникова література

пояснює самосвідомість як: «усвідомлення людиною самої себе, своїх фізичних сил і розумових задатків, вчинків і дій, їх мотивів і цілей, свого ставлення до зовнішнього світу, інших людей і самого себе. Самосвідомість має ієрархію проявів від нижчого самопочуття через самопізнання до вищого – самоставлення, що об'єктивується у самоконтролі і саморегуляції своєї поведінки.»[18,с.684] Хоча у цитованих дефініціях мова йде про окремого індивіда, однак у визначенні тієї сукупності властивостей якою є самосвідомість як така, сама по собі із контексту нашого аналізу ми можемо елімінувати характеристики того соціального суб'єкта через дії якого вона об'єктивується. Тобто, на підґрунті пропонованого довідником визначення логічно виправдано буде сформулювати таке найзагальніше формулювання поняття «самосвідомість». Самосвідомість – атрибут, *sine qua non* соціального суб'єкта. Це усвідомлення соціальним суб'єктом свого потенціалу (фізичного, інтелектуального, фінансового, економічного тощо), своїх потреб та інтересів, мотивів і мети дій, свого ставлення до природного і соціокультурного середовища у якому він знаходиться. Самосвідомість виявляється на трьох різних рівнях:

- самопочуття;
- самопізнання;
- самоставлення.

Перший із названих рівнів означає здатність соціального суб'єкта у нашому випадку соціальної спільності, а отже, етносу до усвідомлення своєї окремішності, відмінності від інших етнічних утворень, здатність вирізняти себе із середовища інших етносоціокультурних суб'єктів. Це здатність констатувати різницю між «Я» – «Він», «Ми» – «Вони».

Другий рівень передбачає наявність у етносоціальної спільності здатності досліджувати, розуміти, фіксувати сукупність своїх власних суб'єктивних характеристик, або, іншими словами, – рефлексії. Тобто, тут йдеться не тільки про констатацію відмінності від інших, але і цілеспрямоване дослідження тих якісних вимірів що відокремлюють етносоціокультурне утворення від інших соціальних спільностей. Усвідомлення цим груповим соціальним суб'єктом усієї сукупності своїх специфічних, іманентних тільки йому інтересів і потреб.

Нарешті, третій рівень розвитку самосвідомості соціогрупового суб'єкта означає наявність у етнічної спільності волі до боротьби за свої групові інтереси. Тобто тут йдеться не тільки про усвідомлення етносом своїх соціокультурних, економічних, політичних тощо інтересів і потреб, але і про наявність у нього прагнення, бажання, хотіння, або іншими словами волі, що виявляється у діях, до їх захисту, реалізації, здійснення навіть всупереч зусиллям інших соціальних, у тому числі етносоціальних, суб'єктів. У контексті цієї розвідки воля – це якісна властивість соціального суб'єкта, що виявляється у самодетермінації, саморегуляції ним своєї діяльності і поведінки всупереч внутрішнім і зовнішнім перешкодам, впливам і діям.

Будь-якому соціальному суб'єкту, а відтак і соціальній спільності для того щоб існувати потрібно задовольняти у тому числі свої матеріальні потреби, а для цього виробляти, продукувати, створювати речі, предмети певні матеріальні передумови свого буття. Виробництво матеріальних благ, утилізація яких задовольняє потреби людей передбачає його своєрідну організацію, що включає у себе і застосування певних засобів виробництва, створення певного типу виробничої (економічної) системи.

Атрибутом суспільного життя людини є та обставина що задоволення одних її потреб автоматично породжує інші. А це, у свою чергу породжує необхідність подальшого розвитку економічного виробництва через удосконалення наявних засобів виробництва. Тобто, задоволення одних потреб автоматично породжує інші, а вони у свою чергу стають чинником розвитку виробництва у тому числі і засобів виробництва. Отже, логічно виправданим буде твердження – рівень розвитку економічного виробництва тобто, тих засобів, через застосування яких здійснюється виробництво, у певному аспекті є формою виявлення історичного рівня розвитку тієї соціальної спільності яка застосовує такі засоби. Тобто, другою із ендогенних ознак, через яку виявляється власна якісна специфіка етносу є рівень розвитку тих засобів виробництва, що використовуються ним для задоволення своїх матеріальних потреб.

Під засобами виробництва тут розуміється: «Сукупність засобів праці і предметів праці, що застосовуються людьми у процесі виробництва матеріальних благ». [19, с.547] Іншими словами, засоби праці – це усе те за допомогою чого здійснюється вплив на предмет праці. Тобто, засоби праці це знаряддя праці, станки, механізми, обладнання, споруди, транспорт тощо. Відповідно предмет праці це усе те на що спрямовується праця людини. Предмет праці – у першу чергу сировина, допоміжні матеріали, матеріальні ресурси тощо.

За іманентними засобам виробництва вимірами можна вирізнити три різні ступені їх розвитку. Визначальною рисою першого рівня розвитку засобів виробництва є те, що у його межах для виробництва люди застосовують примітивні засоби праці, ручну працю, свою живу фізичну силу. На першому рівні розвитку для виробництва тих або тих матеріальних благ будь-які механізми не застосовуються.

Другий рівень розвитку засобів виробництва передбачає застосування машинного виробництва. У цьому разі для того щоб щось виробити люди використовують переважно не свою фізичну силу прикладену до знаряддя праці, а ті або ті машини що приводяться у рух не фізичною силою людей а, енергією підкореною людиною. Нею може бути, наприклад, енергія води чи вітру, яка приводить у рух жорна водяного або вітряного млина. Або, електрична енергія, яка застосовується для приведення у рух найрізноманітніших механізмів.

Нарешті, третім рівнем розвитку засобів виробництва є той, за якого своєрідного інтелекту набувають самі знаряддя праці. Іншими словами, тут йдеться про такий рівень виробництва за якого «інтелект» в особливий спосіб передається механізмам, що здійснюють виробництво. Продукування виробів, у цьому разі, здійснюється, по суті, без участі у ньому людини. Роль людини у такому виробництві зводиться тільки до його технічної організації, але не до безпосередньої участі у самому виробництві. Такий рівень розвитку засобів виробництва означає, що виробництво має повністю автоматизований характер.

Третім, із ендогамних вимірів, що відображають історичний рівень розвитку етносоціокультурної спільності потрібно назвати форму організації владних відносин. «Влада – форма особливих (вольових, панівних) соціальних відносин; здатність і можливість особи чи соціальної групи, інституту, організації і т.д. провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільностей». [20, с.79] Отже, влада тут розуміється як можливість і здатність соціального суб'єкта, ним може бути як окремих індивід так і певна соціальна спільність, група нав'язувати свою волю іншому (іншим) суб'єктам навіть всупереч їх власної волі. Тобто, влада це така система соціальних відносин за якої один соціальний суб'єкт (Актор) виявляє можливість і здатність схилити, примушувати іншого соціального суб'єкта (Бектора) задовольняти інтереси і потреби першого, тобто Актора, навіть всупереч інтересам і потребам самого Бектора. Критерієм на підґрунті якого у нашій розвідці розрізняються типи влади є чин встановлення та здійснення владних взаємин соціальних суб'єктів.

Першою із історичних форм організації владних відносин є така за якої влада встановлюється та здійснюється через безпосереднє застосування Актором фізичного насилля відносно до Бектора (Бекторів). Тобто, владу здійснює той соціальний суб'єкт (Актор), який за своєю фізичною силою домінує над іншими людьми (Бекторами), виявляє можливість і здатність через застосування фізичного насилля спонукати їх до виконання волі Актора, власника фізичної сили. Бектори, таким чином, стають йому підвладними. Влада Актора має буття до того часу допоки він виявляє здатність силою спонукати інших соціальних суб'єктів, тобто Бекторів до покори собі. Жодний інший чинник, крім фізичного насилля, цей тип влади не встановлює і не відтворює. Своєрідною моделлю такої форми організації влади може бути влада військового вождя у первісних племенах чи керівника організованого злочинного угруповання.

Другою історичною формою організації влади, на яку спромагається певний етнос, є така за якої вона встановлюється та здійснюється не безпосереднім фізичним насиллям, а традицією, що може бути закріплена писаними законами. Іншими словами суб'єкт здобуває та здійснює владу не через безпосереднє застосування ним фізичного насилля, а тому що цього вимагає традиція або формальне право. Її своєрідним підґрунтям також є здатність Актора застосовувати насилля відносно до Бектора (Бекторів). Але

цього разу Актор діє не безпосередньо, а опосередковано, через певні соціальні інститути, організації, механізми. Тобто, у межах цієї форми Актору не потрібно бути фізично сильнішим за своїх підвладних. Своє домінування, перевагу він доводить за допомогою певних соціальних інститутів, що здійснюють насилля від його імені. За цієї моделі влада передається спадкоємцям Актора без огляду на їх фізичні, інтелектуальні, освітні тощо можливості. Отже, визначальними рисами цієї форми влади є її спадковий характер та специфічна (інституціональна) форма застосування насилля відносно до підвладних. Своєрідними варіаціями цієї форми влади є усі монархії.

Нарешті, третьою стає та історична форма за якої влада делегується Актору, який таким чином стає суб'єктом влади, через механізм демократичних виборів. Тобто визначальними характеристиками цієї форми влади є те, що для її встановлення та відтворення не потрібні ні фізичне насилля, ні успадкування. Така форма організації владних відносин своїм підґрунтям має делегування владних повноважень одним (одними) соціальним суб'єктом ним є Бектор (Бектори) іншому, – Актору (він також може бути груповим соціальним суб'єктом).

Важливо зазначити, – названі вище виміри соціальності етнічної спільноти знаходяться у тісному змістовому взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємодії, тобто, поєднуються вони не у будь-які, а цілком певні комбінації.⁵ Конкретний зміст кожного із них відповідає конкретним змістам інших вимірів. Іншими словами конкретний зміст кожного із параметрів знаходиться у логіко-смісловому зв'язку із конкретним змістом інших параметрів. Відсутність такого зв'язку робить ці виміри (їх зміст) несумісними.

Комбінація ендогенних вимірів є формою виявлення того або того специфічного історичного типу етносоціокультурної спільноти. Так, наприклад, поєднання рівня розвитку засобів виробництва за якого людина застосовує свої власні фізичні зусилля для приведення у дію знарядь праці із рівнем розвитку самосвідомості за якого етносоціальна спільність тільки констатує свою відмінність від інших етносоціальних спільностей, а домінуючою формою влади у ній є фізичне насилля породжує першу форму історичного саморозвитку етносу, що буде позначена терміном «плем'я».

Виміри другого історичного типу саморозвитку етносу визначаються іншою комбінацією конкретних змістів названих вище параметрів. Цей тип формується на підґрунті поєднання такого рівня розвитку засобів виробництва за якого рушієм приведення їх у дію є не людська фізична сила, а зовнішнє відносно до людини джерело енергії. Стан самосвідомості етнічної спільноти у цій комбінації вимірів етносу піднімається до рівня самопізнання, а домінуючою формою організації влади стає та за якої вона здобувається

⁵ У своїй праці «Соціальна і культурна динаміка...» П.Сорокін називає таку єдність елементів соціокультурної системи логіко-сміисловою.

шляхом успадкування та здійснюється через застосування насилля соціальними інститутами. Такий історичний тип існування етносу позначається терміном «народність»

Третій історичний тип етнічних спільнот складається із комбінації «інтелектуальних» засобів виробництва, самосвідомості на рівні самоставлення та демократичної форми організації і здійснення влади. Цей тип буде позначено терміном «нація».

Звісно що кожен із виокремлених історичних типів є теоретичною абстракцією, «ідеальним типом» у тому сенсі, який у поняття «ідеальний тип» вкладав М.Вебер. У «чистому» вигляді такі типи не існують. Однак їх конструювання забезпечує можливість відобразити, у даному конкретному разі, процес саморозвитку етнічної спільноті. За допомогою цієї теоретичної конструкції можна прослідкувати якісні перетворення, що відбуваються у етносоціокультурній спільноті, зафіксувати її особливі якісні стани та їх зміни.

Крім того, здійснений вище аналіз забезпечує можливість чіткого і однозначного розмежування сукупності найзагальніших вимірів, що є атрибутом усіх етнічних утворень та тих, які відображають власну якісну специфіку етнічних спільнотей. Названі виміри у середовищі етнічних утворень виокремлюють ті або ті історичні типи етносів. Вони розкривають буття етнічних утворень як процес їх метаморфоз, як послідовну череду темпоральних станів етнічного утворення та його змін.

Поглянемо тепер, як сформульовані вище поняття виконують свої безпосередні функції, розкривають особливості еволюції етносоціокультурних систем. Наприклад, на підґрунті здійсненого аналізу чітко і однозначно доводиться – поняття «етнос» не є рівнозначним, однопорядковим поняттю «нація». Тут йдеться про те, що перше, за змістом, яким воно наповнюється належить до загальних, а друге до тих, які охоплюють виміри особливих, окремих форм певного класу явищ. Обсяг поняття «етнос» поширюється на увесь клас етносоціокультурних спільнот, а обсяг поняття «нація» тільки на особливий, історичний тип спільнот цього класу. Перше, вужче за змістом, але ширше за обсягом, адже поширюється на увесь клас етнічних спільнот. Друге ширше за змістом, тому що включає не тільки загальні, але і особливі якісні характеристики етносів, проте вужче за обсягом, позаяк стосується тільки специфічної частини етнічних спільнот.

Наповнення поняття «етнос» таким змістом забезпечує йому можливість виконувати важливу методологічну функцію – відобразити наявність етнічних спільнот у структурі суспільства без конкретизації їх власної якісної специфіки. Потреба у такому відображенні зустрічається достатньо часто. Наприклад, поняття «етнічна група» потрібно використати для позначення наявності у структурі суспільства груп, які за етнічними характеристиками відрізняються від не етнічних спільнот, або від інших етнічних утворень без уточнення їх власної якісної специфіки. Наприклад, для відзначення того що в структурі українського суспільства крім української етнічної групи існують також

німецька, грецька, болгарська тощо. Тобто, назване поняття забезпечує можливість розкрити структуру суспільства, як поліетнічної системи. Звісно що власна (історична) якісна специфіка кожного із етносів тут до уваги не береться, позаяк такої мети дослідник, у цьому разі не ставить перед собою. Тобто, у описаному вище випадку, для досягнення мети дослідження не важливо які конкретні темпоральні етносоціокультурні характеристики має така група, наприклад, на якому історичному етапі свого розвитку вона знаходиться. У цьому разі важливим є інше, підкреслити приналежність певної групи саме до класу етнічних спільнот.

Тут буде варто відзначити, поняття «етнос» яке зазвичай перекладається українською мовою як народ і поняття «народ» не є синонімами. Перше, як було попередньо відзначено своїм змістом охоплює найзагальніші характеристики усього класу етнічних спільнот. У контексті соціологічної інтерпретації друге не має однозначного тлумачення. Довідники із соціології наповнюють його таким змістом: «Народ – у широкому розумінні слова – все населення певної держави. У вузькому значенні про народ іноді говорять як про окремих етнос. Нарешті, у повсякденному вживанні під цим терміном розуміють людські маси, соціально відокремлені від панівних або керівних верств та груп суспільства. У науковий обіг найбільш доцільно вводити термін «народ» у його широкому розумінні. Якщо з народом ототожнювати корінний етнос будь-якої держави, то тоді представники решти етносів (як поодинокі, так і такі, що живуть компактними групами) мають розглядатися як «не народ», або ж про їх існування треба «забути» і розглядати її як такі, що розчинилися у корінному етносі. Обидва підходи, зрозуміло, неправомірні». [21.с.346]

Доцільність застосування дефініції «народ» у наукових, зокрема соціологічних розвідках має вирішуватися у кожному конкретному випадку. Хоча кожна із якісних характеристик населення, що проживає на території певної держави перерахованих у цитованому вище визначенні відображають поняття «етнос», «населення», «маса», «еліта» «громадяни» тощо. Наприклад, усі хто проживає на території тієї або тієї держави є її громадянами або особами без громадянства. Тобто терміни «громадяни», «громадянин» адекватніше відображають ту якісну специфіку про яку йшлося у цитованому визначенні. А саме те, що людина розглядається не у етносоціокультурній площині, а політико-правовій. Якщо ж йдеться тільки про те що на території певної держави проживає більша або менша кількість людей і, жодні інші характеристики цих людей не уточнюються то, тут найадекватнішим є термін «населення». Нарешті, коли мається на увазі розподіл населення певної держави на дві частини першу активну, творчу, таку що виявляє високий рівень здатності до самоорганізації і другу, яка є пасивною, мало творчою, що їй притаманний низький рівень самоорганізації то, відповідно, застосовуються поняття «еліта» і «маса».

Розрізняються за своїм змістом також поняття «народ» і «народність». Перше, у науковому аспекті, як уже вище було показано є невизначеним за

змістом. Друге, своїм змістом відображає історичний тип розвитку етнічної спільноти.

Сформульований підхід до інтерпретації змісту понять «етнос» та «нація» розкриває методологічну некоректність понять «етнічна нація» та «політична нація». Ці поняття запровадив у етносоціології Фрідріх Майнеке у своїй розвідці «Світове громадянство» 1907р. Ось які, наприклад, ознаки «культурної нації» він називає в іншій своїй розвідці «Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм» «Спільна мова, спільна література і спільна релігія – ось ті найважливіші і найдійовіші культурні скарби, які творять і згуртовують культурну націю». [22, с.504] Тут варто зауважити що спільна релігія дійсно є чинником згуртування людей і у цьому ракурсі позначається на консолідації людей у етносоціокультурну спільноту. Але релігія не є тим критерієм що вирізняє етнічні спільноти із контексту суспільства, відмежовує етнічні спільноти від не етнічних. За критерієм релігійності вирізняються релігійні спільноти, але не етнічні.

А ось як Ф.Майнеке описує націю політичну: «...культурна нація може бути водночас і політичною... Йдеться про те, що всередині справжньої політичної нації можуть жити, як свідчить приклад Швейцарії, представники різних культурних націй; і навпаки: культурна нація, як це видно наприкладі великої німецької нації, може містити в собі кілька політичних націй; тобто населення держави, почуття політичної спільності якого викристалізовується як виразніша самобутність, стає завдяки цьому нацією, часто усвідомлюючи це, але водночас – бажаючи цього чи ні, знаючи про це чи ні – може залишатися частиною більшої, ширшої, культурної нації». [23, с.504-505]

Аналіз цитати схиляє до припущення того, що коли її автор веде мову про політичну націю, то має на увазі політичну спільність ту, якою є громадяни держави, у конкретному разі громадяни Швейцарії. Дійсно громадяни цієї, як і будь-якої іншої держави об'єднуються у специфічну соціальну спільність яка є суб'єктом політичної дії. Наприклад, громадяни беруть участь у виборах до представницьких органів влади. Отже, громадяни спільність – політична. Тобто, «політична нація» у Ф.Майнеке це політична спільність, суб'єкт політичної дії. Однак у соціології, зокрема соціології політики суб'єкти політичної дії позначаються іншими термінами, наприклад, «політичний рух», «політична партія» тощо. Тобто, поняття «політична нація» неадекватно відображає сутнісні характеристики того явища про яке йдеться у цього автора.

Адже «громадяни держави» і «етнос» що створив державу, та посідає у ній певний статус є об'єктом і суб'єктом політичних відносин це якісно різні соціальні спільноти. Перша вирізняється за критерієм політико-правовим, друга за соціокультурним. Перша включає до свого складу представників багатьох етносів. Друга може включати громадян різних держав. Поняття «громадяни» і «етнос» не тотожні, не синоніми. Своїм змістом вони охоплюють різні сукупності властивостей різних сутностей.

Некоректність поняття «етнічна нація» виявляється і у площині іншого аналізу. Тут мається на увазі та обставина, що у контексті соціально-філософського аналізу зазвичай застосовують парні категорії. Тобто, існування «етнічної нації» логічно передбачає можливість буття нації не етнічної. Але, чи може існувати не етнічна нація? Таке питання, як очевидно є риторичним.

Якщо певна соціальна спільність не має загальних для класу етнічних спільнот характеристик, то вона, звісно є не етнічною. Але, ж у такому разі вона не може бути також і нацією, адже нація належить до класу етнічних спільнот. Термін «етнічна нація» є тавтологією, своєрідним маслом масляним. Нація не може бути не етнічною позаяк вона є історичною формою існування етносу. Іншими словами етнос є нацією у межах певного історичного періоду існування цього етносу. У якихось інших темпоральних межах буття, етнос може знаходитися у такому якісному стані, що позначається іншою дефініцією, наприклад, «плем'я» або «народність». Тобто, категорії «нація», «народність», «плем'я» своїм змістом вказують на те, що етнос у певних часових (темпоральних, історичних) межах знаходиться у специфічному якісному стані, сукупність вимірів якого і позначається тим або тим відповідним поняттям. Кожен із цих темпоральних типів етносу має як спільні так і відмінні виміри. Спільні відносять кожен із історичних типів етносу до класу етнічних спільнот. Відмінні, ті або ті історичні типи розрізняють у межах класу. Тобто, плем'я, народність, нація мають такі іманентні їм виміри, що розмежовують ці історичні типи етнічних спільнот.

Можливо, коли Майнеке веде мову про «етнічну націю» і «політичну націю» то він, як уявляється, за допомогою цих термінів намагається розрізнити особливі якісні стани етносу на підґрунті критерію його здатності до свідомої, цілеспрямованої, вольової діяльності спрямованої на захист своїх етносоціокультурних інтересів і потреб у процесі його історичного буття. Тобто німецький мислитель вказує на важливу рису етнічної спільності, а саме на те наскільки добре етнос, на тому чи тому етапі свого історичного розвитку не тільки розуміє, усвідомлює свою відмінність від інших етнічних утворень, але і уміє організуватися для реалізації своїх групових інтересів, власне етнокультурних потреб та інтересів. Відтак, першою із названих категорій «етнічна нація» він позначає відносно низький рівень самосвідомості етносу. Така соціокультурна спільнота хоча й відрізняється від інших етносів із тих що відносяться до кола етносоціальних суб'єктів із якими вона взаємодіє, проте виявляється нездатною до самоорганізації на захист своїх соціогрупових інтересів. Тобто, така етнічна спільнота є об'єктом політичної дії. Поняття ж «політична нація» – своїм змістом відображає якісно вищий етап самосвідомості етнічної спільності. У межах цього якісного стану етнос стає самостійним, суверенним, самодостатнім суб'єктом політичних відносин у системі етносоціокультурних взаємин етнічних спільнот.

Проблема дослідження рівня групової (колективної, у Е.Дюркгейма) свідомості у соціології не нова. Наприклад, її особливий випадок досліджував

К.Маркс, коли у нього йшлося про етапи розвитку боротьби пролетаріату за свої класові інтереси.⁶ У цьому процесі (становлення групової чи колективної свідомості) Маркс вирізняв два особливі етапи і відповідно два специфічні якісні стани групової свідомості пролетаріату. Перший із них німецький соціолог позначає терміном «клас у собі», другий «клас для себе». Стан групової свідомості пролетаріату що має місце на першому етапі боротьби позначається поняттям «клас у собі». За такого рівня розвитку групової свідомості пролетаріат бореться не за свої, а чужі для нього інтереси, інтереси буржуазії. Коли ж групова свідомість пролетаріату піднімається на якісно вищий рівень, знаходиться у якісно іншому стані ця соціальна спільність уже веде боротьбу за свої власні інтереси, відтак є «класом для себе».

Такий історичний тип етносу як нація не може бути політичним чи не політичним. Зміст поняття «нація» охоплює інші соціальні виміри ніж зміст тих понять що вирізняють суб'єктів політичної дії. Етносоціокультурна спільність, особливий тип соціокультурних спільностей – нація вирізняється за іншими критеріями ніж політичний суб'єкт. Нація може бути суб'єктом політичної дії, але, коли про неї йдеться як про політичного суб'єкта то виносяться за межі аналізу її етносоціокультурні виміри. Наприклад, людина може бути політиком, але людина і політик це якісно різні сутності. Відповідно та або та сукупність характеристик цих сутностей відображається змістом різних понять. Перше – біологічне, друге – політологічне.

Завершуючи аналіз піднятої у розвідці проблеми варто погодитися із твердженням – «в умовах особливої чутливості людей до того, як визначається й іменується їхнє місце в соціальному просторі, проблема термінології перестає бути «грою в дефініції», здобує гостре політичне звучання». [24, с.26] Особливої гостроти ця проблема набуває в українському суспільстві. Адже українська нація, яка більше трьохсот років по суті була позбавлена суверенної державності, на своїй власній землі знаходилася у статусі «молодшого брата», тобто, була зведена до служки «старшого брата» сьогодні всупереч страшному тиску з боку цього «брата» та його «п'ятої колони» в Україні з великими потугами позбавляється комплексу меншовартості, за відомим образним висловлюванням «видушує із себе раба». Відтак українська соціологія не може стояти осторонь цього процесу, займати позицію «холодного» спостерігача. Тобто, «вітчизняна етносоціологія повинна зжити характерну для попереднього етапу її розвитку ідеологічну заангажованість і односторонню методологічну орієнтацію, намагатися вирішувати поставлені проблеми з урахуванням різних парадигм, що співіснують сьогодні в етнологічній думці, прагнути до максимально можливого об'єктивного знання». [25, с.23] Саме такий підхід у дослідженні історії еволюції українського етносу, його потенціалу у контексті українського суспільства, міжнародних відносин дозволить вітчизняній етносоціології в одній площині її буття підтвердити свій високий науковий

⁶ Див. Маркс К., Фрідріх Е. «Злиденність філософії». ПЗТ. Т.4

рівень, а в іншій виконати свою високу громадянську, патріотичну місію. Розкрити атрибутивні соціокультурні характеристики української нації, її високий гуманізм допомогти цій етнічній спільноті консолідуватися перед «історичними викликами» третього тисячоліття, по праву стати *primus inter pares* у етносоціокультурній системі українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Львів: Кальварія, 1996.
2. К.Симонс-Симонолевич. Поняття нації: спроба теоретичного пояснення. // Націоналізм: Антологія/Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.:Смолоскип, 2000. – 872 с.
3. Елізабет Тонкін, Меріон Макдоналд, Мелколм Чепмен. Історія і етнічність // Націоналізм: Антологія/Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.:Смолоскип, 2000. – 872 с.
4. Євтух В. Етносоціологія: питання формування поняттєво-термінологічного апарату// Проблеми розвитку соціологічної теорії: теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства. Наукові доповіді і повідомлення Всеукраїнської соціологічної конференції. – К., 2002. – С. 67-73.
5. Елізабет Тонкін, Меріон Макдоналд, Мелколм Чепмен. Історія і етнічність // Націоналізм: Антологія/Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.:Смолоскип, 2000. – 872 с.
6. Елізабет Тонкін, Меріон Макдоналд, Мелколм Чепмен. Історія і етнічність // Націоналізм: Антологія/Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.:Смолоскип, 2000. – 872 с.
7. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор – академик РАН Г.В.Осипов. – М.:Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1998. – 488 с.
8. Елізабет Тонкін, Меріон Макдоналд, Мелколм Чепмен. Історія і етнічність // Націоналізм: Антологія/Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.:Смолоскип, 2000. – 872 с.
9. Елізабет Тонкін, Меріон Макдоналд, Мелколм Чепмен. Історія і етнічність // Націоналізм: Антологія/Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.:Смолоскип, 2000. – 872 с.

10. Социология: Энциклопедия /Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н.Соколова, О.В.Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
11. Соціологічна енциклопедія /Укладач В.Г. Городяненко – К.: Академвидав, 2008. – 456 с.
12. Ethnicity/ Edited by J. Hutchinson and A. D. Smit. – Oxford – New York: Oxford University Press, 1996/ - С. 6-7.
13. Пол Р. Брас Етнічні групи і формування етнічної ідентичності. // Націоналізм. Антологія // Упоряд. О. Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 462-467.
14. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: Навчальний посібник. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 360.
15. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: Навчальний посібник. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 360.
16. Рудницька Т. Етнос і нація: спроба понятійно-термінологічного розмежування // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. - №3. С. 17-31
17. Психолого-педагогический словарь /Сост. Рапацевич Е.С. – Минск: «Соврем слово», 2006. 928с.
18. Психолого-педагогический словарь /Сост. Рапацевич Е.С. – Минск: «Соврем слово», 2006. 928с.
19. Краткий политический словарь. /Абаренков В.П., Абова Т.Е., Аверкина А.Г., и др.; Сост. И общ. ред. Л.А. О니кова, Н.В. Шишлина. – 6-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1989. – 623 с.
20. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.:В.І. Волович, В.І.Тарасенко, М.В. Захарченко та ін.; Під заг. Ред. В.І. Воловича.- К.: Укр. Центр духовн. Культури,1998. – 736с.
21. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.:В.І. Волович, В.І.Тарасенко,М.В. Захарченко та ін.; Під заг. Ред. В.І. Воловича.- К.: Укр. Центр духовн. Культури,1998. – 736с.
22. Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм // Упоряд. О. Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 462-467.
23. Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм // Упоряд. О. Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 462-467.
24. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: Навчальний посібник. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 360.
25. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: Навчальний посібник. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 360.